

شهرهای مرزی ایران و بیزانس در دوره ساسانی

نویسندگان:

پرویز حسین طلائی

(عضو هیات علمی گروه تاریخ دانشگاه شهید باهنر کرمان)

علی اکبر مسگر

نگارستان اندیشه

تهران - ۱۳۹۹

سرشناسه: حسین طلائی، پرویز، ۱۳۶۲ -
 عنوان و نام پدیدآور: شهرهای مرزی ایران و بیزانس در دوره ساسانی / نویسندگان
 پرویز حسین طلائی، علی اکبر مسگر. تهران: نگارستان اندیشه، ۱۳۹۸.
 مشخصات ظاهری: ۳۲۰ص؛ ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س م
 شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۶۰۷-۳۴-۶ وضعیت فهرست نویسی: فیبا
 موضوع: شهرها و شهرستان‌های باستانی -- ایران. Cities and towns, Ancient
 Iran -- History -- تاریخ -- ساسانیان، ۲۲۶ - ۶۵۱م Iran -- History --
 Sassanids, 226-651 بیزانس، امپراتوری -- تاریخ -- Byzantine Empire --
 History بیزانس، امپراتوری -- روابط خارجی -- ایران -- Byzantine Empire --
 Foreign relations ایران -- روابط خارجی -- بیزانس، امپراتوری -- Iran --
 Foreign relations-- Byzantine Empire
 شناسه افزوده: مسگر، علی اکبر، ۱۳۶۴ - . رده‌بندی کنگره: HT ۱۱۴
 رده‌بندی دیویی: ۳۰۷/۷۶۰۹۵۵ شماره کتابشناسی ملی: ۶۰۴۷۱۴۷

شهرهای مرزی ایران و بیزانس در دوره ساسانی

نویسندگان: پرویز حسین طلائی، علی اکبر مسگر
 ناشر: نگارستان اندیشه
 طراح جلد: سعید صحابی
 نوبت چاپ: نخست، ۱۳۹۹
 تیراژ: ۳۳۰ نسخه
 چاپ و صحافی: نسیم

نشانی ناشر: م. انقلاب، ابتدای خ آزادی، خ بهزاد، شماره ۲۹ واحد ۷
 تلفکس: ۶۶۹۷۸۸۸۱ - ۶۶۴۳۵۴۱۶
info@cins.ir - www.cins.ir

فهرست مطالب

۹	مقدمه
۱۵	فصل اول: ارمنستان
۱۵	نگاهی کلی به ارمنستان
۱۷	گفتار اول: شهر آرتاشاد
۱۷	۱-۱-۱. موقعیت جغرافیایی شهر آرتاشاد
۱۸	۲-۱-۱. ساخت شهر آرتاشاد
۱۸	۳-۱-۱. کارکرد شهر آرتاشاد در مناسبات ایران و روم (پیش از روی کار آمدن ساسانیان)
۲۳	۴-۱-۱. کارکرد ژئوپلیتیکی، سیاسی و نظامی
۳۰	۵-۱-۱. کارکرد اقتصادی؛ بازرگانی و تجاری
۳۸	گفتار دوم: شهر دوین
۴۲	۱-۲-۱. موقعیت جغرافیایی شهر دوین
۴۲	۲-۲-۱. ساخت شهر دوین
۴۳	۳-۲-۱. کارکرد سیاسی و نظامی
۴۶	۴-۲-۱. کارکرد اقتصادی؛ بازرگانی و تجاری
۵۸	۵-۲-۱. کارکرد دینی - مذهبی
۶۱	فصل دوم: آسیای صغیر
۶۳	نگاهی کلی به آسیای صغیر
۶۳	گفتار اول: شهر تئودوسیوپولیس
۶۶	

۶ ■ شهرهای مرزی ایران و بیزانس در دوره ساسانی

- ۱-۱-۲. موقعیت جغرافیایی شهر تئودوسیوپولیس ۶۶
- ۲-۱-۲. ساخت شهر تئودوسیوپولیس ۶۹
- ۳-۱-۲. کارکرد ژئوپلیتیکی؛ سیاسی و نظامی ۷۱
- شهر مارتیروپولیس ۸۰
- ۱-۲-۲. موقعیت جغرافیایی شهر مارتیروپولیس ۸۰
- ۲-۲-۲. ساخت شهر مارتیروپولیس ۸۴
- ۳-۲-۲. کارکرد ژئوپلیتیکی؛ سیاسی و نظامی ۸۸
- ۴-۲-۲. کارکرد اقتصادی؛ بازرگانی و تجاری ۱۰۰
- فصل سوم: بین‌النهرین ۱۰۳
- نگاهی کلی به بین‌النهرین ۱۰۳
- گفتار اول: شهر آمد ۱۰۶
- ۱-۱-۳. موقعیت جغرافیایی شهر آمد ۱۰۶
- ۲-۱-۳. ساخت شهر آمد ۱۱۰
- ۳-۱-۳. نگاهی به کارکرد شهر آمد در مناسبات ایران و روم (پیش از روی کار آمدن ساسانیان) ۱۱۵
- ۴-۱-۳. کارکرد ژئوپلیتیکی؛ سیاسی و نظامی ۱۱۶
- ۵-۱-۳. کارکرد اقتصادی؛ بازرگانی و تجاری ۱۳۹
- ۶-۱-۳. کارکرد دینی - مذهبی ۱۴۰
- گفتار دوم: شهر دارا ۱۴۲
- ۱-۲-۳. موقعیت جغرافیایی شهر دارا ۱۴۲
- ۲-۲-۳. ساخت شهر دارا ۱۴۵
- ۳-۲-۳. کارکرد ژئوپلیتیکی، سیاسی و نظامی ۱۵۶
- گفتار سوم: شهر نصیبین ۱۸۵
- ۱-۳-۳. موقعیت جغرافیایی شهر نصیبین ۱۸۵
- ۲-۳-۳. ساخت شهر نصیبین ۱۸۹

فهرست مطالب ■ ۷

۳-۳-۳. کارکرد سیاسی - نظامی شهر نصیبین در مناسبات ایران و روم (پیش از روی کار آمدن ساسانیان).....	۱۹۲
۳-۳-۴. کارکرد ژئوپلیتیکی؛ سیاسی و نظامی.....	۱۹۷
۳-۳-۵. کارکرد اقتصادی؛ بازرگانی و تجاری.....	۲۴۴
۳-۳-۶. کارکرد دینی - مذهبی.....	۲۴۹
فصل چهارم: سوریه.....	۲۵۵
نگاهی کلی به سوریه.....	۲۵۵
گفتار اول: شهر انطاکیه.....	۲۵۷
۴-۱-۱. موقعیت جغرافیای شهر انطاکیه.....	۲۵۸
۴-۱-۲. ساخت شهر انطاکیه.....	۲۶۰
۴-۱-۳. کارکرد شهر انطاکیه در مناسبات ایران و روم (پیش از روی کار آمدن ساسانیان).....	۲۶۶
۴-۱-۴. سیر تاریخی شهر انطاکیه در دوره ساسانیان.....	۲۶۹
۴-۱-۵. کارکرد ژئوپلیتیکی، سیاسی و نظامی.....	۲۹۰
۴-۱-۶. کارکرد اقتصادی؛ بازرگانی و تجاری.....	۲۹۳
۴-۱-۷. کارکرد دینی مذهبی.....	۲۹۵
نتیجه.....	۳۰۱
کتابنامه.....	۳۰۵

مقدمه

در اواسط سلسله اشکانی (ح ۹۲ پ.م) و در زمان مهرداد دوم (۱۲۳-۸۷ پ.م)، قدرت جدیدی به نام روم با ایران هم مرز شد که ردپای این دولت را در مناسبات حکومت ایران تا اواخر دوره ساسانی می‌توان مشاهده کرد. از زمانی که این دو قدرت دوره باستان با یکدیگر ارتباط برقرار کردند، رقابت و درگیری‌های مداوم آن‌ها نیز بر سر دست‌یابی به متصرفات یکدیگر آغاز شد. با بررسی و تجزیه و تحلیل منابع یونانی - رومی و منابع شرقی که اطلاعاتی از این درگیری‌ها به دست می‌دهند؛ می‌توان به اهداف، انگیزه‌ها و منافع ایران و روم پی برد. در ابتدا، حاصل این درگیری‌ها در زمان اشکانیان، قرار گرفتن رودخانه فرات، اما نه به طور ثابت، به عنوان مرز میان این دو دولت بود؛ اما امپراتوران روم به خاطر دست‌یابی به منافع ژئوپلیتیک، اقتصادی، تجاری و سیاسی بیشتر و رسیدن به متصرفات اسکندر، درصدد تصرف مناطق ارزشمند میان دجله و فرات، بین‌النهرین، قفقاز و آسیای صغیر بودند که در زمان تراژان (۹۸-۱۱۷ م.) تا حدودی محقق شد. تراژان پس از فتح بین‌النهرین، مرز شرقی امپراتوری روم را از فرات به دجله تغییر داد. جانشینان وی به خاطر حفاظت از مناطق متصرفی در برابر حملات اشکانیان، به سیستم دفاعی روی آوردند و شروع به ایجاد استحکامات و قلاعی در مرزهای خود در شرق نمودند.

با روی کار آمدن سلسله ساسانی در سال ۲۲۴ میلادی، رومی‌ها و در ادامه بیزانسی‌ها (اوایل قرن چهارم به بعد) هم چنان به سیاست دفاعی خود در این

دوره ادامه دادند. گر چه امپراتوران بیزانس در مواقعی که اوضاع را مساعد می‌یافتند، به تأسی از اقدامات و افتخارات اسکندر در گذشته، سرزمین‌های غربی ایران را مورد تعرض قرار می‌دادند؛ اما آن‌ها جدا از تقویت چند باره استحکامات شهرهای مرزی، با انتقال پایتخت امپراتوری از غرب به شرق، مرکز ثقل سیاست خارجی خود را به مرزهای ایران نزدیک کردند. ساسانیان نیز از همان ابتدا، پس از سر و سامان دادن امور داخلی، در قبال مرزهای غربی امپراتوری سیاست تهاجمی در پیش گرفتند. در این رابطه منابع کلاسیک یونانی - رومی و منابع شرقی از بازپس‌گیری متصرفات پیشین هخامنشی توسط ساسانیان سخن به میان آورده‌اند؛ به هر حال، پذیرفتن این سخن محتاج اثبات این فرضیه است که ساسانیان از سلسله هخامنشیان آگاهی داشته‌اند. جدا از پذیرش یا رد این نظر که در میان مورخان و محققان، موافقین و مخالفین خاص خود را دارد، بایستی گفت که ساسانیان نمی‌خواستند بیزانسی‌ها پایگاهی (هر شهر مرزی، نقش پایگاهی را برای دو امپراتوری ایفا می‌کرد) در سرزمین‌های شرق فرات و آسیای صغیر داشته باشند. بنابراین از اهداف اصلی سیاست خارجی ایران و بیزانس در دوره ساسانی، دستیابی و تصرف سرزمین‌های مورد نظر بود؛ تا آن جا که در روابط دو قدرت بزرگ دوره باستان، روابط خصمانه بیشتر از روابط مسالمت‌آمیز برجسته می‌نماید. البته هیچ یک از دو امپراتوری قادر به از بین بردن قطعی دیگری نبود، گرچه همواره آن به عنوان یک هدف برای ایران و بیزانس به شمار می‌رفت، اما آن‌ها خود را درگیر پیشرفت در مناطق قفقاز، آسیای صغیر، بین‌النهرین و سوریه و دستیابی به شهرهای مرزی این مناطق کرده بودند. بنابراین برای ایران و بیزانس در دوره ساسانی، شهرهای مرزی به عنوان یک ضرورت از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بود؛ نتیجه این وضعیت را می‌توان در تقویت و ایجاد استحکامات

شهرهای مرزی و نیز استقرار و حضور دائم نیروهای نظامی در مناطق مذکور مشاهده کرد.

شهرهای مرزی و کشمکش‌های ایران و بیزانس بر سر تسلط آن‌ها، دربرگیرنده بخش عمده‌ای از مناسبات این دو قدرت در دوره ساسانی است، چنان که هرگونه مطالعه‌ای درباره مناسبات ایران و بیزانس، بدون پرداختن به شهرهای مرزی غیرممکن می‌نماید؛ چرا که از دست رفتن چنین شهرهایی در دوره ساسانی به تغییر عمده در توازن قدرت منطقه منتهی می‌شد. به همین خاطر کنستانتین اول (۳۳۷ - ۳۰۶ م.) به خاطر دلایل مختلفی که مهمترین آن‌ها موقعیت ژئوپلیتیک و سوق الجیشی بیزانتیوم برای رویارویی با حکومت ساسانی است، که سیاست تهاجمی را در مرزهای غربی در پیش گرفته بود، پایتخت را از رم به بیزانتیوم (که پس از آن به نام وی کنستانتینوپل^۱ تغییر پیدا کرد) در سال ۳۳۰ میلادی منتقل کرد^۲. ساسانیان نیز از همان ابتدای روی کار آمدن در قرن سوم میلادی، سیاست خارجی خود را بر گسترش قلمرو خود در غرب متمرکز کرده بودند؛ به همین خاطر مرکز تصادم و تلاقی این دو قدرت در شهرهای واقع در مناطق قفقاز، آسیای صغیر، بین‌النهرین و سوریه بوده است. شهرهایی که در این مناطق بودند و یا در دوره ساسانی به وجود آمدند، وظیفه حفاظت و نگهداری این مناطق را بر عهده داشتند. مناطق مذکور از لحاظ ژئوپلیتیکی نقش مهمی در مناسبات ایران و بیزانس در دوره ساسانی ایفا می‌کردند.

۱. یا قسطنطنیه.

۲. هر چند که قبل از وی دیوکلسین (۲۸۴ - ۳۰۵ م.) قلمرو وسیع امپراتوری روم را به دو بخش شرقی و غربی بین خود و فرماندهان هم‌پرازش تقسیم نمود، و عملاً تقسیم امپراتوری روم را پی‌ریزی نمود؛ اما جابجایی پایتخت باعث شد که تئودوسیوس اول (۳۷۹ - ۳۹۵ م.) عملاً امپراتوری را به دو قسمت غربی و شرقی (بیزانس) تقسیم کند.

هر کدام از این شهرها دارای ساخت مستحکمی بودند؛ چرا که آن‌ها معمولاً در نقاطی پدید آمده بودند که از لحاظ طبیعی به وسیله کوه‌ها یا رودخانه‌ها محصور شده و قابلیت دفاعی در برابر حملات مهاجمان را داشتند؛ جدا از آن، بیزانسی‌ها نیز با صرف هزینه‌های زیاد به ایجاد استحکامات قدرتمند و حصارهایی در شهرهای مرزی، سعی در حفظ سرزمین‌های شرقی امپراتوری در برابر حملات ساسانی را داشتند. شهرهای مرزی که مورد حمله طرفین قرار می‌گرفت؛ هر کدام با توجه به اهمیت و ویژگی‌ای که داشتند، دارای ساخت و کارکردهای گوناگون سیاسی، نظامی، اقتصادی، دینی و ژئوپولیتیک بودند که میل دو دولت را برای تصرف آن‌ها دوچندان می‌کرده است. این عوامل، ادعای مالکیت بر سرزمین‌های یکدیگر و اهمیت شهرهای مرزی میان دو دولت، در کنار هم منجر به درگیری‌های مداومی میان این دو قدرت شد که گستره‌ی این کشمکش‌ها را در تصاحب و رد و بدل شدن شهرهای مرزی در غرب شاهنشاهی ساسانی و شرق امپراتوری بیزانس می‌توان دید.

در این کتاب هشت شهر که در ارمنستان (آرتاشاد، دویسن)، آسیای صغیر (تئودوسیوپولیس، مارتیروپولیس)، بین‌النهرین (آمد، نصیبین و دارا) و سوریه (انطاکیه) واقع شده‌اند، مورد بررسی قرار گرفته‌اند؛ انتخاب این شهرها از سویی بر اساس اهمیت و نقشی بوده که آن‌ها در مناسبات ایران و بیزانس ایفا کرده‌اند و از دیگر سو به خاطر اهمیت ژئوپلیتیکی این شهرها بوده که کانون اصلی درگیری‌های ایران و روم را شکل داده بودند. بنابراین بررسی وضعیت شهرهای مرزی ایران و بیزانس در دوره ساسانی که مورد نزاع دو دولت در مناطق غربی، شمال غربی و جنوب غربی (بین‌النهرین و آسیای صغیر) بوده و تحلیل و ارزیابی کارکرد آن‌ها ضرورت پیدا می‌کند.

